

RADNÓTI MIKLÓS ÉS A NYUGAT

- dokumentum esszé -

A START-ÉV

Babits Mihálynak már korábban föltett szándéka volt – talán éppen a versrovatot is erősen markában tartó Osvát Ernővel szemben -, hogy maga köré gyűjti a fiatalabb nemzedék költőit-költőpalántáit és istápolójuk lesz. Ez a belső indíték látszott megvalósulni 1928 decemberében, amikor a Nyugat a hó 14. napján előadóestet rendezett a Zeneakadémia Kamaratermében „Fiatal írók előadóestje” címmel. A bemutatásra kiválasztott verseket Somogyi Erzsébet, Palotai Erzsébet és Ascher Oszkár adta elő. Az elhangzó versek előtt Babits Mihály olvasott fel egy meghatott párosszal fogalmazott kis esszét bevezetésül. Ennek szövege a Nyugat 1929. január 1-i számának élén jelent meg. „Mikor egy csoport újonjött madár jelenik meg változó egünkön, - felhőink alatt vagy gyér napunk tűzében - jönnek és szállnak, s dallamos ékben húznak át szürke városaink fölött - ha ahhoz a ritka emberfajta-hoz tartozunk, amelyik néha még fölemeli fejét, hogy túllásson az utcán és még a házcsúcsokon is, ahol a transzparenszerekre szánt reklámbetűk napközben oly kiábrándítóan feketéllenek, különös, nosztalgikus érzés támad bennünk, amint a váratlan szabad és szárnyas sereget megpillantjuk: hát itt vannak újra! hát tavasz van újra!” Sok újonjött fiatal író azonban nem szerepelt a hangulatos, szép esten, legtöbbjük nevét már ismerhette a literátus közönség, sőt, az olyanok, mint Erdélyi József, Sárközi György, Szabó Lőrinc akkor már nagy rendszerességgel jelentek meg a Nyugat hasábjain. Kivétel nélkül ahhoz a nemzedékhez tartoztak, amelyet a második nemzedék névvel jelöl meg az irodalomtörténet-írás. Babits még évek múlva is őket nevezte fiatal íróknak, belőlük válogatta össze 1932-ben az *Új anthológiát*. Mintha nem vette volna észre, vagy nem akarta volna észrevenni, hogy kezdtek megjelenni az irodalom terepén a még fiatalabbak, kezdtek kibújni a tojásból a harmadik nemzedék írói-költői.

1929 májusában jelent meg első nemzedéki szerveződésük, a *Jóság* című antológia: ebben már szerepelt Radnóti Miklós is, rövidéletű folyóiratok után itt látta először nyomtatott könyvben a verseit. A nemzedék megjelenésének szempontjából 1929-nek van még egy anekdotikus története, amelyre érdemes visszaemlékezni. A nagy nevű Pesti Hírlapnak volt Szombathelyen egy állandó tudósítója, nevezett Novák Károly, akinek az volt a dolga, hogy hétről hétre találjon valami érdekességet a városban. Nem lehetett könnyű dolga, 1929 áprilisában pedig végképp megállt a tudománya, viszont sürgette a határidő. Mentőötletként az jutott eszébe, hogy bemegy a gimnáziumba, megkeresi az igazgatót, hátha tud mondani valamit. Az igazgató széttárta a karját, mi történhet egy vidéki iskolában, ami érdekelné egy fővárosi lap nagyérdemű olvasóközönségét. Hacsak nem az a furcsa kisfiú. Kiszólt a tanáriba, kérem, küldjék be a Weöres Sanyikát, mondják meg, hozza magával a verseit. Kisvártatva pöttöm kisfiú jelent meg az ajtóban, udvariasan meghajolt. Az igazgató elvette tőle verspaksamétáját és átnyújtotta Novák Károlynak. Ha van annak a mondásnak valami jelentése, hogy leesett az álla, hát Novák Károlynak leesett az álla, amikor otthon többször egymás után elolvasta a kisfiú verseit. Nyomban felküldte őket Pestre Bónyi Adorjának, a Pesti Hírlap irodalmi rovatvezetőjének, akinek ugyancsak leesett az álla. Haladéktalanul betette a verseket az éppen szerkesztés alatt lévő vasárnapi számba. Előszót is írt hozzá: *Mint*

csillag az égen. A csodagyereknek híre ment a versolvasók körében, s örömmel látták, hogy a lap következő vasárnapi számában is közölt tőle egy kisebb gyűjteményt. Ezek között volt az *Öregek*, amelyet később Kodály Zoltán megzenésített. Egyik legszebb kórusműve lett. A kis vékonydongájú fiúcskában - alighanem ő volt a legkisebb az osztályban – magatudó lélek lakott. Még azon a nyáron, 1929 nyarán fölkereste Babits Mihályt Esztergomban – a szegény, félszeg Radnóti Miklós ezt csak egy évtizeddel később merete megtenni – igaz, a bricsesz nadrágos kisleány vitt egy levelet az anyukájától: kedves Mihály talán emlékszik még arra a lányra, akivel hajdanán együtt táncolt Pécsen a megyei jogász bálon. Babits kedvesen, tárt karokkal fogadta a kisleányt, leültette, kérdezgette, és a látogatás végén négy könyvvel ajándékozta meg.

A NYUGAT ELLEN – A NYUGAT FELÉ

Radnóti Miklós nem robbant be ilyen fergetegesén az irodalmi életbe, igaz nem is volt ilyen kirobbanó tehetség. Lassan, hosszú előkészületek után jutott az ismeretlenségből előre a félig-meddig ismertség és elismertség emelkedő lépcsőin. Eleinte nem is a Nyugat felé indult el, pedig abban az időben alighanem minden pályakezdő költő oda szeretett volna eljutni. Ő a Kortárs című folyóirathoz csatlakozott, 1930-ban társszerkesztője is lett, hét versét, egy elbeszélését és négy kritikáját jelentette itt meg – de ez a folyóirat nemhogy nem tartozott a Nyugat szövetségi körébe, hanem inkább ellensége és kérlelhetetlen kritikusa volt. Ez a folyóirat 1929-ben a *Nyugat fejfájára* címmel adott közre szerkesztőségi vezércikket, egy évvel később örömmel üdvözölte József Attila híres-hírhedt pamfletjét Babits ellen, aztán közölte az *Egy költőre* című verset, amelyben József Attila „*Dala-dög*”-nek nevezte Babitsot. Weöres Sándor jobb ajánlólevéllel kopogtatott be Babitshoz, mint Radnóti, akiről csak azt tudhatta (ha tudta), hogy az őt nem éppen kedvelő Kortárs ifjú társszerkesztője. Az összefüggésre nincs filológiai bizonyítékunk, mindenesetre annyi bizonyos, hogy Radnóti 1931-ben tíz versét küldte el Babitsnak, de Babits mind a tízet visszautasította. Aztán egy évvel később, 1932-ben mégis közölt egyet.

ESTEFELÉ

A zápor már
a kertfalon futott,
fiatal zápor volt:
pirulós!
Szoknyáját összekapta és
kék ég derült
a lábaszárán.
Majd csönd lett.
Az útja villogott
S a fákra esti kóc ült.
Két bokor játszott később
mozogva máriást,
lapjaik pattogtak
s fölhangzott nevetésök.
Últem. Köröttem
leültek a rózsák
és rámszusztak.
Az égen két szerető

szíve röpült,
két késői
nyögdécselő galamb.

A már komoruló időben ez a kis idill tetszett meg Babitsnak. Nemzedékéhez képest Radnóti nem késett el evvel az első Nyugat-közléssel, abban az évben jelent meg Weöres Sándor és Vas István is először a Nyugatban, de Jékely Zoltán csak 1935-ben kapott először helyet a versrovatban. Négyük nevét emelheti ki a kései irodalomtörténet a harmadik nemzedék költői közül. Jékelyt Halász Gábor támogatta, Vas István útját Kosztolányi Dezső egyengette, Weöresnek maga Babits Mihály volt az atyai mentora, de Radnótinak senki. Távolról Sík Sándor próbált néha szólni az érdekében, de ő maga sem tartozott a Nyugat belső köréhez. Radnóti árván született, árván nőtt fel és árván érkezett az irodalom kapujába.

Az 1932-ben közölt egyszál vers nem nyitotta meg előtte a közlések kapuját. Nem következett folytatás, a következő évben egyetlen versét sem hozta a folyóirat, pedig egész kötetre való új verse volt, akkor jelent meg a *Lábadozó szél*. Babits, éber tekintettel követte a fiatal irodalom alakulását, fel is figyelt a kötetre, és recenziót írt róla. Hányan vágyakoztak abban az időben arra, fiatal írók, fiatal költők, hogy Babits megtiszteli őket avval, hogy akárcsak a nevüket leírja valahol, arról álmodni sem mertek, hogy egész recenziót ír róluk. Radnóti megkapta ezt a megtiszteltetést, de csak addig örülhetett, amíg el nem olvasta a cikket. A Nyugat 1921 óta rendszeresen és állandóan publikálta Erdélyi Józsefet, 1928-tól kezdve állandó szereplő lett Illyés Gyula, de Babits nem szerette a népi irodalmat, nem szerette a népi költészetet. Ízlése ellen valók voltak. Márpedig a sok tájvers és sok tájkép alapján Radnótit is valami népi ivadéknak képzelte el, talán maga előtt látta, amint a pajta előtt áll csizmásan, bajuszosan és egyik kezével éppen a lajbija zsebébe nyúl. Ha felvilágosították volna, hogy nem vidéki parasztfiúról van szó, hanem egy ágrólszakadt pesti zsidógyerekről, akkor talán liberális lelkének mélyéről nagyobb megértést tanúsított volna a kötet iránt. Így Sértő Kálmánnal vonta egy kalap alá.

„Sértő Kálmánt olvasva nem vagyunk mindig messze a «szotyogó szotty» és «rotyogó rotty» poézisétől. Sőt ép az a másik fiatal költő is (Radnóti Miklós), akinek új könyve paplanomon hever, s akinek modern szabadvers-uniformisa alatt talán halkabb líra gyenge szíve dobog: ilyen virágénekeket dalol:

*Minden alszik itt, két virág is szotyogva
egymásra hajliks rotyogva nő...*

Ahol a virágok is szotyognak és rotyognak, ott nem csoda ha a napfény «hasrafekszik utakon és nagyokat mélázva vakarja farát». Ebben a költészetben a Kraftausdruckok pótolják az erőt, a pongyolaság a spontánságot, paraszti születés a hivatottságot, s a fenegyerekség a tehetséget.”

Radnóti alighanem dührohamot kapott, amikor elolvasta a cikket. Amúgy sem sok kellett hozzá. Nem szerette Babitsot, tulajdonképpen nem szerette (akkor még) a Nyugatot sem. Éppen a szóban forgó hetekben előadást tartott az új magyar költészetéről a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumában Ilyeneket mondott: „Az a láz, mely a század elején a Nyugat megindulásával magasra szökik, a forradalom elbukásával hirtelen fagypontra száll. A forradalommal, illetve ezt megelőzően már a világháborúval a Nyugat költészete megbukik. (...) A Nyugat fiataljai (...) zsákutcába jutottak, és ma elhallgattak, vagy önmagukat ismétlik (...) Még egy-két évvel később is fortyogó harag és keserű epe öntötte el indulatait leveleiben, naplófeljegyzéseiben, amikor a Nyugat címe vagy Babits neve került szóba. Babitsot

egyszerűen dögnek nevezte „az a dög Babits” –írta 1934-ben. Ugyanabban az évben diktátornak is nevezte „Szitává kellene lőni ezt a rohadt diktátort, ezt az idegbeteg átkot a magyar irodalom testén”.Vagy: „Az agg koszorús nem szereti a kényelmetlenül »Nagy tehetségű« fiatal költőket. Azaz engem” – írta ugyancsak 1934-ben a naplójában.

A BAUMGARTEN-DÍJ

Pedig abban az évben már volt, aki arra gondolt, hogy akár a Baumgarten-díjak kuratóriumi megbeszélésénél is fölmerülhetne neve. Sík Sándor a következő levéllel kereste föl Babits Mihályt:

„Kedves Barátom!

Tegnap kaptam kezembe Radnóti Miklós új verseskönyvének kéziratát, mely január első napjaiban jelenik meg a Szegedi Fiatalok kiadásában. Mivel ezek a versek szépen mutatják tehetségének fejlődését, a kissé idétlen népieskedő kifejezésektől való tisztulását (amit olyan méltán róttál meg nála!) - gondoltam, elküldöm ezt is, hátha javára válik a döntésednél.”

Még nem vált javára, de a következő ősszel Sík Sándor makacs kedvességgel tovább folytatta a pártfogolást, akkor Schöpflin Aladárt kereste fel:

„Kedves Barátom,

sajnos, lehetetlen felmennem a december 2-i (hétfő) Baumgarten-ülésre. Engedd meg, hogy így írásban jelentsem be: újra, a tavalyinál nyomatékosabban szeretném ajánlani tavalyi jelöltjeimet Ortutay Gyulát a tudományos, Horváth Bélát és Radnóti Miklóst a költői jutalomdíjra. (...) Gondolok itt elsősorban (...)Horváth Bélának, a fiatal katolikus lírikusok ez egyetlen erős, biztató (és nyomorgó) tehetségének - Legjobb a lehetetlen c. kötetére, valamint Radnótinak Újholdjára és azóta is - főleg a Nyugatban - megjelent verseire. Nagyon le volnék sújtva, ha a tavalyihoz hasonló teljes kudarcot szenvednék velük (...)”

Végre az 1936 decemberében tartott ülésen elfogadta jelölését a kuratórium. Ha nem is díjra, de jutalomra javasolták, az akkor ezer pengő volt. Ez volt az a furcsa, szomorú kuratóriumi ülés, amelyen még Babits is kudarcot vallott József Attila felterjesztésével. Basch Lóránd jegyezte fel: "A döntő ülésre ez alkalommal is együtt mentünk Babitscsal, a mai József Attila utcában. »Engem bánt a lelkiismeret József Attila miatt. Tavaly megígértem neki a díjat, kellene valamit tennünk.« - szólalt meg Babits, amikor az alapítványi ház közelébe értünk. »A testület megkérdezése nélkül nem adhatunk neki díjat, hisz senki nem jelölte. Szavaztassuk meg erről is tanácsadóinkat. Állítsuk szembe József Attilát Hevesi Andrással, aki várhat még, nem is szorult rá különösebben«. Kizártnak látszott, hogy többséget ne kapjon .. Az ülésen Babits terjesztette elő titkos szavazásra a kérdést, és maga jegyezte. a szavazatokat. József Attila hét szavazat közül csak hármat kapott”.

Radnóti viszont megkapta ezen az ülésen a Baumgarten-jutalomhoz (úgy is nevezték akkor, a kisdíjhoz) szükséges szavazatot. A díjakat, jutalmakat 1937. január 18-án osztották ki, de már a megelőző napokban, hetekben, amikor kiszivárogtak a nevek, azonnal megindultak a sajtótámadások. Az újságok kárhoztatták Babitsot, elítélték a kuratóriumot, szidalmazták az egész alapítványt. Mindig elégedetlenek voltak a nevekkel, mindig találtak kifogásokat, rágalomokat.

Az Új Magyarország így ír már 1937 január 4-én:

„Nagy feltűnést keltett a kuratórium döntése. A díjakat valóban igen kiváló és arra teljesen érdemes írók kapták. Nem is a körül van a hiba. A kínos feltűnést az

keltette, hogy az új jutalmazottak kivétel nélkül valamennyien kitűnő anyagi körülmények között élnek. Márpedig a Baumgarten-féle alapítványnak az a célja, hogy felsegítse azokat a tehetséges fiatal írókat, akik rossz anyagi helyzetben vannak

A Baumgarten-kuratórium ezt a nagyon is lényeges alapszabályát már a múltban is gyakran megsértette. De ahogy ezt most tette, arra még nem volt példa.

Itt közöljük kimutatásunkat a jutalmazottak anyagi körülményeire:

1. Szabó Lőrinc Az Est szerkesztője, a Hármaskönyv szerkesztője, a Nemzeti Színház fordítója. Mind a három helyről fix fizetése, jövedelme van.
2. Kodolányi János a Magyarország szerkesztője, az IGE főtíkára, az Athenaeum szerződéses regényírója. Ez a három elfoglaltsága kitűnő dotációval jár.
3. Hevesi András a 8 Órai Újság főmunkatársa, amellet a legfrekvenciáltabb fordító.
4. Illés Endre az Új Magyarország szerkesztője.
5. Rapaics Rajmund a Budavár tudomány népszerűsítő folyóirat szerkesztője.
6. Reményik Sándor a Kolozsváron megjelenő Pásztortűz főszerkesztője. Igen jó viszonyok közt él.
7. Gyergyai Albert az Eötvös kollégium tanára.
8. Radnóti Miklós házassága révén igen előnyös anyagi körülmények közé került. Tehát ez évben a Baumgarten-díjat csupa olyan kapta, aki nem szorult rá. Pedig a Baumgarten-díj tendenciája feltétlenül arra irányul, felsegítse a díjazottakat. (...) Miért nem adták Zelk Zoltánnak a díjat? Ennek a markáns tehetségű fiatal költőnek, aki minden nap gyalog jön be Zuglóból, mert nem telik neki villamosra. Vagy miért nem adták Berda Józsefnek, ennek az egészen egyéni ízű kitűnő költőnek, aki formálisan éhezik? Miért mellőzték ismét Kassákot? Hát József Attilát?! És Nagy Lajost? Ők mind nagyon is rá vannak szorulva a díjra. (...)"

A Népszava a következőket írta 1937-én:

„Baumgarten-alapítvány kuratóriuma hétfőn este ünnepélyes keretek között osztotta ki az 1937-es Baumgarten-díjakat. Úgy, amint arról, ,hetekkel ezelőtt beszámoltunk, a 3000 pengős évdíjakat Gyergyai Albert, Hevesi András, Illés Endre, Kodolányi János, Rapaics Rajmund Szabó Lőrinc kapták. Az 1000 pengős jutalomdíjat dr. Balogh Jolán művészettörténész és dr. Radnóti Miklós költő kapta. A díjkiosztással kapcsolatban már kifejtettük álláspontunkat és most csak megismételjük, hogy az irodalmi világban megütközéssel látják, hogy sem Kassák Lajos, sem József Attila, sem Várnai Zseni nincsen a díjazottak és jutalmazottak között. Teljesen érthetetlen, hogy ezeket a kitűnő írókat a Baumgarten-kuratórium évről évre mellőzi. „

A jutalomdíjjal szinte új élet kezdődött Radnóti számára: úgy érezhette, végre befogadták, végre otthonra talált. Végre véget ért szellemi árvasága. Ferencz Győző írja: „A Nyugat elismerése sokat jelentett, a Dunakorzó kávéház hétfői Nyugat-asztalához ülni megtiszteltetés volt,(...) Babits figyelmét (...) végre magán érezhette. 1937. február 15-én Gyarmati Fanni följegyzett erről egy esetet a naplójában. »Már este bejövet láttam Mik arcán, hogy felüdült és jókedvű. A Nyugat-asztalnál volt, kedvesek voltak. Babitscsal külön is beszélt (...)» Ettől kezdve rendszeresen ott volt a Nyugat körében, legtöbb versét, legtöbb írását is a Nyugat közölte». A korábbi düh, harag, káromlás helyét egyszerűen felváltotta a tisztelet, szeretet, sőt hála Babits iránt.

1937-ben jelent meg Babits Mihály Összes versek című pályafoglaló nagy kötete, záróciklusa közölte 1934 óta írt legutóbbi verseit. A kötet az év őszén

készülhetett el, az első napilap-kritikák októberben jelentek meg róla. Radnóti azonnal leült, és hosszabb tanulmányt írt a könyvről: alighanem még a Baumgarten-díjért érzett hála dolgozott benne, annyi indulat, szidalmazás és káromlás után, amit érzett és gondolt a megelőző években Babitsról és Babits ellen maga előtt, a maga lelkében is fordítani akart. A tanulmány - amely Ferencz Győző szavával „valóságos himnusz” – azonban nem jelent meg. Pedig fennmaradt a nyomdai levonata, „Nyugat” írta rá kézzel Radnóti a paksamétára. Nem kétséges, hogy az írást a Nyugatnak szánta, az sem kétséges, hogy el is küldte, és az sem kétséges, hogy első fordulóra el is fogadták, hiszen kiszedték a nyomdában. Mégsem jelent meg. Vajon miért? Talán visszavette a tanulmányt, mivel megérezte, hogy nem lenne elég ízléses, ha néhány hónappal a díj átvétele után ilyen hőfokon magasztalná a kurátort? Talán Babitsnak támadtak utolsó pillanatban hasonló aggályai? Nem tudjuk. Mindenesetre az októberi szám (a Nyugat akkor havonta jelent meg) nyitóírásként közölte Szerb Antal tanulmányát a kötetről, egy hónappal később, novemberben pedig Cs. Szabó László írt róla újra. Sőt, még 1938-ban is visszatértek Babits könyvére, és Csuka Zoltán alig ismert folyóiratából, a Láthatárból átvették Szemlér Ferenc írását. Szó, ami szó, mindhárom írás tartalmasabb, tárgyyszerűbb és jobb volt Radnótiénál. Szerb Antal 1935-ben, Cs. Szabó László 1936-ban kapott Baumgarten-díjat. Szemlér Ferenc már csak Babits halála után, 1942-ben kapta meg.

A NYUGAT KÖRÉBEN

A következő években – azt lehet mondani – barátsággá fejlődött a viszony közte és Babits között. Radnóti Miklós naplója:

„1941. jún. 14. Esztergom. Babitséknál. Gyulával és Pistával. Társaskocsin megyünk, délben indul, megérkezünk, rögtön nekivágunk a hegynek. Fenn a ház elhagyottnak látszik, a verandáról kinyílik a táj. Szétnézünk és kilihegjük magunkat. Aztán Gyula benyit a hallgató házba. Kis idő múlva kijön, bevisz. Mihály az oldalsó szobában fekszik, fájdalmasan sovány és barna. Két kézzel fogja meg a kezünket. Leülünk az ágy körül, én Ildikó kis székére. Szájáról olvassuk a szót, néha nem sikerül, ilyenkor ír. Egymás között beszélgetünk. Ilonka jön be, nem vártak, Gellért elfelejtett bejelenteni. Sört hoz, cigarettát tölt. Könnyebben megy a beszélgetés, Ilonka jobban érti Mihályt, tolmácsol. Irodalomról (a Csizma az asztalon-t olvassa) és a háborúról beszélgetünk. Mihály néha fájdalmas, gyötrődő szájpattintgatással mozdul az ágyban. Gyomrán táplálják, beszélni nem tud és még új fájdalmak is vannak, a veseköve megmozdult, vesemedence gyulladás, zsába, irtózat. Hamar elfárad, búcsúzunk. Jövünk, gyakran kijövünk... gyógyulj meg Mihály!.. Gyula új angol detektívregényeket ígér. .

Ilonka kikísér. Nincs kedve már élni, - panaszolja elgyötörten. Még megnézzük Tündért, a kutyát, (köhög, aszpirint kapott) és a két kölykét, gyönyörű komondor-farkas keverékek. Felírom a nevem a falra, Ilonka virágzó olajágot vág nekünk búcsúzól, a »béke olaj ágát«, s lemegyünk.”

„1941. augusztus 5. kedd.

Tegnap éjjel meghalt Babits. A Nyugat új számáért megyek fel a szerkesztőségbe s ifjabb Oszkár mondja. Sokáig álltam ott. Hisz tudtam, tudtam, de annyiszor volt már "nagyon rosszul". Tegnap a Ny. összejövételén Nagy Zoltán mesélte, hogy szombaton járt nála, már nem beszélt, megállt a bélműködés. .. s mégsem gondoltam arra, hogy. .. Szombaton éjjel hozták be a Sziesztába. A 8 Órai

Újságban: B. M., az országos híró költő hosszas szenvedés után ma reggel fél 6 órakor Bpsten a Siesta-szanatóriumban meghalt. Ennyi. Az országos híró költő. A "nagy magyar költő" sok lett volna még gyászírben is? Nagyon magánosnak érzem magam. Nem voltam "bizalmas barátja", de a tudat, hogy él, ha betegen is, hogy él... ki védi most már azt, (milyen nehéz meghatározni, hogy mit!) azt, amit védeni kell. Kinek a tekintetét érezzük író jobbkezünkön? Egyetértve vele s ellentmondva Neki, ő volt mindig a mérték és a példa. "Túl szigorú voltál", - mondogatta néha egy-egy Nyugatbeli bíráló után, "X jobbat érdemelne, voltak érdemei..." vagy "nagyon elnéző voltál. . ." "A másodban még egészen jól tanult..." vagy "újabbán nagyon hanyag.. ." gondolom hirtelen s valóban: tanár volt, a Nagy Tanár is ő volt, a versek "nagy tanárja". "Még mindig olyan tanáros?" - kérdezte egyszer családi ebéd közben a sógorom, osztályfőnöke volt az első gimnáziumban. Tanáros? - tűnődtem akkor s úgy emlékszem nem válaszoltam. Igen, - válaszolom elkésve most. Volt akire "pikkelt", volt akit szeretett; volt akinek megbocsátott s szerette ha óra után kérdeztek tőle. Egyest adott, kettést, hármast és - buktatott. Intett és rótt. Ez már a tanársággal jár. Elzúlik nélküle az osztály.. ."

„augusztus 6.

Hogy van Mihály? - kérdeztük egymástól évek óta már, ha találkoztunk a munkatársi összejövetelen. ,
 Hogy van Mihály? Ki kérdi? Erre ébredek.(...) „

„augusztus 25. Hétfő.

Újra temetünk. A Nyugatot. Elkésve, hat óra tájt érek a kávéházba. Sokan vannak, - érzem, hogy lesik az érkezőket. Illyés: "Úlj le, ne csodálkozz, ne háborodj fel, ezen már mind túl vagyunk, a Nyugatot betiltották, címet keresünk egy új folyóiratnak. Ezek az eddigi ötletek..." Meghív bennem a vér s bőszít, hogy "nem háborodnak fel eléggé"; bizonyára már megtörtént. .. elkéstem, - mentegetem a társaságot a kapott jó tanács értelmében. Lassan és részletekben megtudom a történeteket. A lapengedély Babits nevére szólt s halálával a lap "megszűntnek tekintendő". Dulin nem engedi folytatni, átkos, szabadkőműves emlékek tapadnak a címhez, "Fenyő Maxi" és Hatvány stb. ... mondták "odafönn", de Illyés kaphat egy új folyóirat-engedélyt, - persze nem Nyugat címen."

Anglia 1941. december 7-én üzent hadat Magyarországnak .Radnóti Miklós naplója
 1941. december 10. .

„Könyvtárba menet Kenyeressel találkozom a villamoson. Egy megállónyit megyünk együtt. Ígértél fordításokat s nem küldtél! - mondja. - Most akartam. Egy Wordsworth-t, a Rádióknak fordítottam másfél éve, azt hittem, hogy gyöngé, de most, a múltkor megjelent a Magyar Csillagban Szabó Lőrinc fordításában s - az enyém szebb. Az eredetitől messze van az enyém is ... de elküldöm. - Angolt? - Miért? - Angolt? Most! gondolod, hogy lehet? - Te vagy a szerkesztő! - majd kis gondolkodás után félmosollyal hozzáfűzöm: s különben is rég halott! - Persze, - feleli komolyan, - nem harcolhat már ellenünk ... küldd el, várom, - kiált még utánam.

William Wordsworth : A Westminster hídon

Nincs ennél szebb e földi téreken:
 ily méltóság s ily megható, szelíd
 látvány; a lélek szépséggel telik:

mert fénybe öltözött e reggelen
 a város s mégis csöndes, meztelen;
 nézd a hajók, a tornyok ezreit,
 templom, színház lélekdz égre itt
 s járkál a tiszta égbolt fénye lenn.
 Soha még szebben fel nem kelt a nap,
 aranyban ázik völgy, domb, s ép olyan
 arany a béke bennem s hallgatag.
 Jókedve van, hát gördül a folyam:
 ó Istenem! a házak alszanak;
 nagy szív a város. Nyugszik boldogan!

Radnóti Miklós naplója 1942. május 17.

„Hosszas tűnődés, halogatás után írok Komlósnak. (...)

Zsidóságomat soha sem tagadtam meg, "zsidó felekezeti" vagyok ma is (majd később megmagyarázom miért), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem "szellemiségem" és "lelkiségem" és "költőségem" meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim. Lehet, hogy nincs így, én így érzem és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságom "életproblémám", mert azzá tették a körülmények (...) Így érzem ezt ma is, 1942-ben is, háromhónapi munkaszolgálat és tizennégy napos büntetőtábor után is (...) Nem érzem zsidónak magam. (...), hogyha valláshoz egyáltalán közöm van, akkor a katolicizmushoz van közöm. Költői pályám legkezdetén, huszonkétéves koromban elkobozták a második verseskönyvem, porbefogtak és elítéltek vallásgyalázásért.

Huszonkét éves vagyok.

Igy nézhetett ki ősszel Krisztus is
 ennyi idősen ; még nem volt
 szakálla, szőke volt és lányok
 álmodtak véle éjjelenként!

Ez volt a vers, Törek súlyosbító körülménynek vette, hogy "más vallás tisztelete tárgyához hasonlítja magát" s majdnem egyetemi pályámba került, mert a József Attila révén legendássá lett Horger Antal kari ülés elé vitte a dolgot. Sík Sándor mentett meg (...)"

Weöres Sándor levele Füst Milánhoz

1942 . július 4.

„Regényedről az itt mellékelte cikket írtam, nagy szeretettel és kevés eredménnyel, a "Sorsunk" folyóirat részére. A "Sorsunk" szerkesztőinek nagyon nem tetszett, hogy zsidó íróról dicsérelőleg írok; kikötötték, hogy legalább vegyek bele cikkembe egy oly mondatot, melyben mentegetem magamat, hogy zsidóról elismeréssel szólok. Ezt, ha kellenél is, megtettem. Aztán végre is kisütötték az egész írásról, már a szedés után, hogy nem jelenhetik meg. Erre kiléptem a "Sorsunk" -ból.”

Radnóti Miklós naplója (ugyanazokban a napokban)

1942. júl. 4.

Szentendrén. A ref. leányintemátusban.

júl. 5.

Sárga karszalagot kapunk és katonasapkát. Holnap tífuszoltás. Mély közönyben élek. A sárga szalagot hordom, még "büszke" sem vagyok rá, mint sokan itt. De nem is szégyellem. Jobb lenne büszkének lenni. ..

júl 6.

Oltás. Kivisznek Ukrajnába? Az oltást a szív fölé adják, előtte jóddal lemossák a bőr felületét. Színjelkép. Sárga folt a bőrön is. Utána erősen vérzek, érbe szaladhatott a tű. Mint Krisztus vonulok, kibontott inggel, vérző mellel”.

BEFEJEZÉS EGYES SZÁM ELSŐ SZEMÉLYBEN

Édesanyám és Gyarmati Fifi kislánykoruktól kezdve ismerték egymást, lehet mondani, barátnők voltak. Amikor Radnóti Miklós udvarolni kezdett Gyarmati Fifinek, Fifi bemutatta Miklóst anyámnak. Hasonlóképp történt, amikor az apám kezdett jární édesanyámmal. Ők évfolyamtársak voltak. Fifi és Miklós 1935-ben házasodtak össze, az én szüleim egy évvel később. Polcomon ott sorakoznak Radnóti kötetei. „„Ágnesnek és Imrének szeretettel: Miklós” Így szól a dedikáció. Néha fordítva: „Imrének és Ágnesnek szeretettel: Miklós” Elszorul a torkom, ahogy kézbe veszem a töredezett füzeteket. Legolcsóbb papírkötés, legolcsóbb nyomdatechnika. Apám az 1930-as évek második felétől kezdve a Diárium című folyóirat szerkesztője volt.

Apám és anyám közül anyám találkozott utoljára Radnótival. 1944 májusában egy hangverseny végén összetalálkoztak a Zeneakadémia ruhatáránál. Radnóti egy papírt mutatott: újra behívták munkaszolgálatra. Ez volt az a behívás, amelyről már nem tért vissza.

- Miklós, ne vonulj be. Imre tud segíteni – mondta anyám.

Telegdi Miklós 1577-ben megvette a bécsi jezsuiták nyomdáját és Nagyszombatban állította fel, évtizedekkel később Pázmány Péter ugyanott egyetemet alapított. A két intézmény hamarosan összenőtt, s amikor az egyetem Budára költözött, vele ment a nyomda is, majd Budáról Pestre is együtt költöztek. A Nyomda időközben önálló nevet kapott: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. A Gólyavár nevű épület lett az övé. Itt készült a Diárium is. A háború alatt azonban nemcsak könyveket adtak ki és nemcsak folyóiratot készítettek, hanem készítettek titkon különféle hamis mentesítő iratokat üldözötteknek, menekülteknek. A szerkesztőség a Gólyavárban működött, a nyomdagépek a pincében dübörögtek. A művezetőt úgy hívták: Földeák János. Az iratokra igazi pecsét került a Teleki Intézetből, Kosáry Domokos és Benda Kálmán intézetéből. Az intézet munkatársa volt akkor a nagybátyám volt: Kenyeres László. Ezt az utat ajánlotta fel édesanyám Radnótinak. Radnóti kedvesen mosolygott, tett egy félszeg mozdulatot a kezével, és elhárította a segítséget.

Kenyeres Zoltán